

Özbekistan'ın iki taç şehri: Semerkant ve Buhara

Halit Ömer Camcı

Şerefü'l-mekân, bi'l-mekân

Mekânlara değerini veren o mekânlarda mukim isimlerdir. Bu cümleden Özbekistan'ı değerli kılan kavramların başında pek tabii orada doğmuş büyümüş ve insanlığın dönüşümü için büyük eserler vermiş isimler gelmektedir. Özbekistan'ın (başta Semerkant ve Buhara olmak üzere) her karışında, tarihten bir sahneyle ve çok bildik isimlerden hatıralarla karşılaşabilirsiniz. İslam tarihinin en büyük bilginlerinden İmam Buhari, günümüze kadar etkisi devam eden büyük mutasavvıf Şah-ı Nakşibend, çağının ve hatta çağımızın çok ötesinde bir vizyonla bilimde ufuklar açan Uluğ Bey, hocası Uluğ Bey'in izinde hem astronomide hem matematikte büyük eserler veren (ve hemşerimiz olan) Ali Kuşçu, rubailerini ile yüzyılların ötesinden dünyaya seslenen Ömer Hayyam, ekliptik eğimini ilk defa tespit eden astronom Fergani, dünyanın döndüğünü Galileo'dan yüzlerce yıl önce tespit eden Biruni, Türkçe'ye bir dilbilimci olarak kattığı eserlerle büyük hizmetler etmiş Ali Şir Nevai ve saymakla bitiremeyeceğimiz büyük âlimler, edebiyatçılar, mimarlarla dolu bir tarih ve coğrafyadır Özbekistan.

Seyhun ve Ceyhun

Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin isimlerine hepimiz oldukça aşinayız.

Türkçemizde oldukça yaygın olan 'gözyaşları Ceyhun oldu' tabirindeki Ceyhun, büyüklüğü, genişliği, çokluğu ifade eder ve Maverâünnehir denilen bölgeyi oluşturan iki nehirden biri olan Seyhun'dan sonra ikinci nehirdir. Çocukluğumun coğrafya derslerinde dikkatimi çekmişti; sanki bu iki nehirden vazgeçmek istememiş ve Anadolu'ya gelince fark ettiğimiz iki büyük nehre Seyhan ve Ceyhan nehirleri ismini vermişiz gibi düşünmüşümdür hep. Sirderya (Seyhun) ve Amuderya (Ceyhun) nehirleri arasında kalan ülke, tarihî birikimlerinin yanı sıra coğrafi güzellikleriyle de görülmeye değer bir yer. Fergana tarafındaki dağlık-yaylalık arazi, Semerkant ve Buhara'daki düz ovalar insana uzun ufuklarla birlikte ferahlık hissi ve seyahat fikri veriyor.

Dünyanın güneşe dönük en güzel yüzü: Semerkant

Amin Maalouf'un kendi isminden daha meşhur romanı Semerkant'ı okurken bu şehrin beni de alıp başka yüzyıllara, Ömer Hayyam'a, İmam Buhari'ye taşıyacağı aklımın ucundan geçmemiştir.

İbn Battuta'dan Marco Polo'ya, Arminius Vambery'den Ruy Gonzales de Clavijo'ya kadar dünya tarihinin birçok seyyahının görmekle iftihar ettiği bir yer Semerkant. Ben de bu çağda halkaya dâhil olmakla mest bir 'gezgin' olarak şehre ulaştım.

Herman Hesse "Hem her yerdeydi Doğu, hem hiçbir yerdeydi, tüm zamanların yekvücut olmasıydı." diyor. Semerkant da böyle bir yer. Sanki tüm zamanları kapsayan bir bugün yaşıyor.

İlmin kapısı, medreseler şehri: Semerkant

Şehri gezmeye Timur'un hatırası ve hediyesi olan Recistan Meydanı'ndan başlamak gerekiyor. Semerkant'ın yüzü ve sembolü olan bu meydan üç büyük medresenin ön avlularından oluşuyor. Dünya tarihinin en büyük astronomlarından Uluğ Bey'in 1420'de yaptırdığı ve dersler verdiği döneminin en büyük üniversitesi sayılan Uluğ Bey Medresesi, kapısında aslan ve güneş tasviri olan ve 1636 yılında yapılan Şirdor Medresesi, 1660 yılında inşaatı bitirilen ve meydanı bütünleyen Tilla-Kâri Medresesi meydanın ziyaretçilerini büyüleyen mimari yapıları ile ve günün her anında farklı bir ışıkla hayranlarına cilve yapan bir güzel gibi duruyor. Recistan

Meydanı ve Şirdor Medresesi'nin kapısında yer alan aslan ve güneş tasviri Özbeklerin bugün kullandıkları para birimi Som'da yer alıyor. Büyülenmişçesine gezeceğiniz bu mekâna saatler ayırmanız gerekiyor. Duvarlarda turkuaz renkli çinili küçük taş parçaları ile yazılmış hatlarda ayetler ya da hadisler yer alıyor. Yapıldıkları günden bu zamana depremler, savaşlar, ihmallerle tahrip olmuş yapılar restorasyonlarla yeniden can bulmuşlar. Medreselerin iç avlularında hediyelik eşya olarak satılan minyatürler geçmiş yüzyılları anlayabilmemiz için iyi birer fikir de veriyorlar.

Bibi Hatun medresesi ve camii

Uzun ömrü savaşlarla, ölümlerle, kalabalıklarla geçen Timur hayatının son yıllarını bir 'sakin denizsiz liman' olarak Semerkant'ta geçirmeyi uygun görmüş ve şehri biraz da zorlayarak yeniden imar ve inşa ettirmiş. Döneminin ünlü gezgini Clavijo'nun aktardıklarına baktığımızda bugün Recistan Meydanı'nın gerisinde ve meydana yürüyerek on dakikalık bir mesafede yer alan ve kimileri için en az Recistan Meydanı kadar görkemli bulunan Bibi Hatun Külliyesi'nin yapımını bizzat gözlemlemiş. Şehrin içinde biçimsiz yapılan evleri hızlıca yıktırıp şehrin bir ucundan öbürüne uzanan büyük bir yol ve yol kenarlarına da kapalı bir çarşı yaptırmış. Ölümünün yaklaştığını da hissederek bu işin hızlıca yapılmasını emretmiş ve koca şehir 20 günde yeni kimliğine kavuşturulmuş. Clavijo'nun tanımı ile Semerkant'ta yapılan en güzel ve en muhteşem camii olan Bibi Hatun Camii ve Medresesi'ne bugün Bibi Hatun'un türbesi de eklenmiş durumda.

Bir devlet adamından daha fazlası: Timur

Semerkant'ın hâkim yapılarından biri de hiç şüphesiz Timur'un 'makbere'si (Özbekler böyle tanımlıyorlar, bizdeki 'makber, kabir' kelimesinin kalabalık hâli). Bu makberenin tam ortasında başları Kâbe'ye dönük birçok mezar var. Mezarların kibleye en yakını Timur'a ait büyük bir mermer taş. Taşın üzerinde Arapça ve Farsça beyitler var. Timur'un ismi oldukça mütevazı olarak herhangi bir saltanat, sultanlık sıfatları ile detaylandırılmadan yazılmış. Hemen arkasında kendi ailesinden isimler yatıyor. Timur seyyidi, hocası Mir Seyyid Berk'in de kabrinin kendi kabrinin yanında olmasını istemiş. Aile dışında burada Mir Seyyid'in de kabri bulunuyor. Sade fakat çok görkemli bir türbe olan bu yer aynı zamanda bir mimarlık harikası. Semerkant gibi bir ilim merkezinde medrese ve camii türünde umumun hizmeti için yapılmış yapıların dışında türbeler de hatırı sayılır bir görsellik sunuyor.

Timur'un kabrini gezerken yüzüne baktığımızda hiç de bir rehber benzemeyen, sanki anneniz teyzenizmiş gibi duran bir yetkili gelen turistlere farklı dillerde müzeyi anlatıyor. Kimler yatıyor, duvarlarda hangi ayetler yazılı ve ne anlama geliyor; kubbesinin yarıçapı, mimarının ismi ve daha başka hangi eserleri yaptığı gibi konularda uzun uzun ve keyifle dinlenecek bir sunumla kabri tanıtıyor.

Timur, pek çok medrese ve kütüphane yaptıran, özellikle de Semerkant şehrini imar ederek döneminin büyük bilim adamlarını burada toparlayan bir devlet adamı. Siyasi ve askerî dehasının yanında ilme ve sanata düşkünlüğüyle de biliniyor. Döneminde Semerkant dünyanın güneşe dönük en güzel yüzü olarak görülüyordu. Gerek Tüzükât-ı Timûr adıyla çıkardığı yasalar gerek kendi tarihini kendisinin yazması hukuka ve tarihe karşı sorumluluk duygusu taşıyan bir kişilik olduğunun da göstergesi. Çağatayca yazdığı eserler Farsça ve Avrupa dillerine de çevrilerek günümüze bir kültürel miras olarak kalmıştır. Fars ve Avrupa edebiyatı kendisinden sıkça bahseder ve Timur'u iyi kalpli ve büyük hükümdar olarak tanımlarlar.

Timur öncesinde göçebe olan Türkistan Türkleri; Timur'un Maveraünnehir'i şehirleştirmesiyle ilim ve sanatla daha fazla uğraşır oldular. Obalar iskân edildi, su kanalları inşası ile toplum tarım yapmaya başladı. Büyük şehirler ticaret yollarına bağlandı. Timur, fetihleriyle âlimleri, sanatkârları Orta Asya'ya topladı. Ayrıca bizzat komuta ettiği hiçbir savaşı kaybetmemek gibi bir ünü var. Buna Osmanlılarla yaptığı Ankara Savaşı da dâhil. Timur, Taftazani gibi âlimleri meclisinde bulundurur, nasihatlerini dinlerdi.

Şah-ı Zinde ve Uluğ Bey Rasathanesi

Semerkant için sıradan gözükten turkuaz mavisi kubbeleri ile ziyaret edilmesi gereken diğer önemli adreslerden biri de Şah-ı Zinde Külliyesi. Külliye tamamlayan bütünü, bir dönem derviş çilehanesi olarak kullanılan hücre odaları, medrese, cami ve türbeler oluşturuyor. Medrese ve cami kısımlarında çinilerle yapılmış mimari tasarımlar, mekânı bir okul ve ibadethaneden çıkararak açık hava müzesine dönüştürüyor.

Ayrıca bir dönem Ali Kuşçu'nun da çalışmalarını sürdürdüğü Uluğ Bey Rasathanesi ve Uluğ Bey'in çalışmalarının gösterildiği müzeyi de ziyaret etmeniz hararetle tavsiye edilir. Buraları gezerken Semerkant'ın neden Doğu Rönesansının merkezi olduğu daha iyi anlaşılıyor.

İlim tarihinin görkemli zirvesi: İmam Buhari

Semerkant'a 10 km. uzaklıkta açık düz bir arazide kendi büyüklüğünü de imleyen bir mimari tasarımla geniş bir avlu içinde İslam tarihinin en büyük âlimlerinden Sahih-i Buhari yazarı İmam Buhari'nin kabri bulunuyor. Uzun, kubbeli bir türbenin hemen içinde sembolik bir mermer lahit yer alıyor. Asıl mezar lahdin hemen altına denk gelen yerin altında. Özel izinle girilen bu kabri ziyaretimizde kabrin içinde imam ve özel ziyaretçiler bulunuyordu. Türkiye'den geldiğimizi söyleyip türbeyi içeriden ziyaret etmek istediğimizi bildirdiğimizde biraz beklememizi söylediler. Rehberim yıllarca bu şehre bu türbeye geldiği halde içeri hiç girememiş. İmam efendi biraz sonra geldi ve içeri girebileceğimizi söyledi. Bir çilehaneyi andıran kabirde dünya durdukça eserlerinden istifade edilecek bu büyük âlimin insana huzur veren sessizliği içinde birkaç dakika dua ettik. Dışarıda avluda büyük bir havuz ve havuzun yanında buz gibi bir suyun kaynadığı bir çeşme mevcut. Çeşmenin hemen yanında da görkemli bir ağaç bulunuyor. Ağacın duruşu, türbenin mavisi, suyun şırıltısı bir zaman yolculuğunun doğal zeminleri gibi insanı kapsıyor.

Turkuaz mavisi bir rüya şehir: Buhara

Semerkant, hemen yanında yer alan Buhara ile büyük bir manzarayı tamamlıyor. Büyük mutasavvıf Şah-ı Nakşibend'in de kabrinin bulunduğu yer olan Buhara, İslam dünyasının şerefli şehirler listesinde yer alan önemli bir başkent. Tablolardan çıkmış gibi duran, tarihî dokusu nerede ise hiç bozulmamış bir yer. İki bin beş yüz yıllık bir tarihi olduğu tahmin edilen Buhara'nın ismi Kültigin yazıtlarında da anılıyor. Şehirde özellikle göze çarpan yapılar tıpkı Semerkant'taki gibi medreseler ve camilerden oluşan külliyeler. Mir-i Arab Medresesi, Kalyan minaresi ile Khan Camii, turkuaz çinileri ve gökyüzünü süsleyen kubbeleriyle şehre silüetini vererek dikkat çeken bir merkez.

Buhara'nın görkemli bir kalesi var. Bir dağın doğal yapısının kenarlarına duvar örmüşler ve buna da kale demişler diyeceğiniz bir yapı. Kale açık toprak rengi tuğlaları ile klasik şehir merkezinin hemen yanında büyük cüssesi ile ziyaretçilerini bekliyor. Kaleyi yukarıdan görebileceğiniz metal bir kule yapmışlar ama ilginçtir kapısına da kilit vurmuşlar. Her zorluğa rağmen çıkıp bir kare fotoğraf alma imkânı bulmak için gayret ettiğinize değen bir manzara ile karşılaşıyorsunuz. Önde kale, arkada turkuaz kubbeler. Düz bir ovaya kurulu şehri bu kadar yüksekten görebileceğiniz tek nokta burası. Kulenin hemen yanında ahşap sütunlardan geniş bir cami ve önünde de büyük bir kurnadan akan su ile dolan bir havuz bulunuyor. Yayla havası kuruluşundaki bu çöl şehrine böyle havuzlar bir nefes aldırıyor. Çölün ortasında kurulmuş bir kent olduğu için serinlemek amacıyla şehrin birçok yerine 120'nin üzerinde havuz yapılmış ancak günümüz itibarıyla bunlardan sadece 27 tanesi kalmış. Bu havuzların birinin etrafında yemek yiyebileceğiniz ve çay-kahve içebileceğiniz mekânlar mevcut

Şah-ı Nakşibend Türbesi

İslam tarihinin büyük mutasavvıflardan ve Nakşibendiye tarikatının kurucusu Şah-ı Nakşibend Buhara'da uğranılacak önemli adreslerden. Gül bahçeleri içinde, büyük ve dinginlik veren bir camii ile birlikte üstü açık bir kabrin etrafında ahşap sütunlardan bir yapı burası. Daha girişte

salkım söğütlerin çevrelediği gül bahçesi ile ziyaretçisine huzur veren bir mekân. Özbekistan'da böyle mekânları ziyarete gelen kişileri mollalar ya da medrese talebeleri karşılıyor ve ziyaret dönüşünde kısa bir dua seremonisi yapılıyor. Bu ziyaretin makbul olması, gelen kişiye manevi kazançlarının olması, ömrün uzun ve bahtın açıklığı dualar arasında. Ayrıca mekâna göre değişmekle birlikte her duadan önce Kur'an'dan ayetler okunuyor. Türbenin dışında geniş bir havuzun hemen yanında bir müze ve kurumuş bir ağaç gövdesi var. Bu ağacın Şah-ı Nakşibend'in buraya geldiği zaman toprağa diktiği asası olduğu ve yüzyıllarca yaşayıp kuruduktan sonra böyle sergilendiği söyleniyor. Müzede de çok eski tarihli el yazması Kur'an'lar, medrese hocalarının kıyafetleri, mütteka, tespih, keşkül ve benzeri eşyalar mevcut.

Türbenin çevre düzenlemesi çok güzel. Büyük ağaçlardan sütunlarla yapılan koridorların tavan süslemesinde farklı tezyinatlar kullanılmış. Detaylara daldığımızda büyük bir sanat ürününün karşısında olduğunuzu fark ediyorsunuz.